

Ольга Ярославівна Шаюк,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи
Тернопільського національного економічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

У статті відстежено ефективність формувального впливу експериментальних умов на покомпонентне становлення професійної толерантності як інтегральної особистісної риси майбутніх економістів, а також підтверджено результативність останньої під час практичного зреалізування. Доведено, що зазначені формувально-психологічні впливи сприяють позитивній зміні й якісному збагаченню ціннісно-сислової сфери студентів-економістів, а відтак оптимізують формування їх мотиваційно-ціннісного компонента толерантності.

Ключові слова: особистість, цінність, мотив, потреба, толерантність, самоактуалізація, прийняття, самоприйняття, самоідентифікація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з найактуальніших проблем сучасного світу та сучасної освіти є проблема формування толерантності в дітей і молоді та поширення її ідей в усіх сферах життєдіяльності людини. Своєчасність проблеми очевидна і зумовлена, по-перше, зростанням агресії та насильства у суспільствах з перехідною економікою, втратою моральних орієнтирів поведінки, жорстким конкурентним середовищем проживання, розпалом міжнаціональної ворожнечі тощо; по-друге, соціально-економічними і культурно-ціннісними перетвореннями, які відбуваються у зв'язку з глобалізаційними та інтеграційними процесами, що визначають пріоритети розвитку українського соціуму – орієнтацію на людину і цінність її буття, повернення до загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та духовності. Тому все частіше згадуються і декларуються багато загальнолюдських цінностей, до яких і належить толерантність. Однак її

виховання та формування толерантної свідомості передбачає не лише заклики до терпимості і порозуміння. Одного відкритого декларування толерантності як загальнолюдської цінності недостатньо. Потрібно, щоб вона входила до набору інструментальних цінностей, адже толерантність – це не лише загальнолюдський принцип мирного співіснування та норма гуманних взаємовідносин, а й реальна, багатопланова організуюча сила у розвитку суспільства, що зумовлює соціально прийнятну поведінку та активну життєву позицію кожного громадянина як особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. На сьогодні існує певна науково-психологічна база, сформульовано коло ідей, положень і концепцій у висвітленні проблематики толерантності. Так, теоретичне обґрунтування сучасних підходів до вивчення толерантності здійснено у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Г. Бардієр, О. Бичко, Н. Бахарева, І. Бех, Ж. Вірна, Я. Гошовський, Л. Засекіна, З. Карпенко, О. Кихтюк, О. Клепцова, П. Лушин, В. Москалець, В. Рибалка, О. Стрельцова, М. Шугай, Т. Щербан та ін., що свідчить про доволі широкий діапазон її дослідження: толерантність як загальнолюдська і загальносуспільна цінність, як особистісна риса та властивість, особистісний смисл і ціннісна орієнтація, як групова норма та форма соціальної взаємодії, механізм спілкування і культура ведення діалогу, а також професійно значуща властивість спеціалістів, які працюють із людьми.

Водночас психологічні особливості формування толерантності студентів-економістів вивчено недостатньо, фрагментарно та без орієнтації на розкриття сутності толерантності і як окремого психокультурного явища, і як важливої риси сучасного спеціаліста.

Мета статті: на основі аналізу експериментальних даних визначити психологічні особливості формування мотиваційно-ціннісного компонента толерантності у студентів-економістів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для підтвердження результатів теоретичного вивчення проблеми толерантності виникла потреба у проведенні емпіричного дослідження особливостей її формування у майбутніх економістів. Відтак, на підставі результатів констатувального експерименту [3] нами визначено чотири групи експериментальних умов такого формування в процесі їхньої професійної підготовки (комплексні психодіагностичні зрізи, тренінг розвитку толерантності, навчально-рольові ігри, кредитно-модульна система) та його програмну схему, яка: а) реалізує класичні умови експериментування щодо виокремлення незалежної і залежної змінних; б) дає часову розгортку експериментальних нововведень від вересня 2009 р. до липня 2010 р.; в) визначає етапи формувального психологічного впливу, що охоплює восьмимісячний термін цілеспрямованих емпіричних актів та дій, зорієнтованих на системоутворення толерантності як інтегральної особистісної риси студентів-економістів. У зв'язку з цим на базі Тернопільського національного економічного університету (далі – ТНЕУ) упродовж 2009–2010 років нами проведено психологічний формувальний експеримент, у якому взяло участь 45 студентів 1-го, 3-го, 5-го курсів, з яких було створено три експериментальні групи – по 15 осіб у кожній.

Відповідно до мети, об'єкта і предмета дослідження, після впровадження чотирьох груп експериментальних умов спрямованого формування толерантності у студентів-економістів, нами зреалізовано програму завершальних психодіагностичних зрізів у травні-червні 2010 року в ТНЕУ. Усі методики обстеження залишалися такими самими, що й на початковому етапі проведення контрольних психологічних вимірів [1–3]. Тому висвітлимо психологічні особливості та розвиткову ефективність формувального впливу вищеописаних експериментальних умов на становлення мотиваційно-ціннісного компонента професійної толерантності майбутніх економістів.

Повторне, після дев'ятимісячного терміну, використання методики ОТеЦ І. Сеніна надало змогу визначити динаміку змін ціннісних орієнтацій студентів-

економістів 1–5 курсів, зважаючи на психозмістовий контекст професійної толерантності. Так, нами проранжировано всі задані у цій методиці цінності і життєві сфери за їх значущістю впродовж навчання молоді у вищому навчальному закладі на початку вересня 2009 року та травня 2010 року. Рангові місця розподілено від 1 до 8 для ціннісних орієнтацій, де 1 – найбільш значуща цінність, а 8 – найменш вагома. Загальна вибірка становила 45 осіб (три експериментальних групи по 15 осіб кожна).

Одержані емпіричні результати (таблиця 1) однозначно вказують на зміни значущості термінальних цінностей для опитуваних нами студентів-економістів після системи формувально-психологічних впливів. Якщо на етапі констатування з'ясувалося, що впродовж навчання в університеті не стільки зростає їх налаштування на підтримку власного престижу чи активних соціальних контактів, скільки на розвиток себе, збереження власної індивідуальності і на конкретне освітнє досягнення, що підкреслює вагомість власних навчальних та особистісних здобутків студентів, то після системи формувально-актуалізаційних заходів на перше місце особистісної значущості виходить “духовне задоволення” (рейтинг у першокурсників – 1, третьокурсників – 2 і п'ятикурсників – 1, динаміка +7, +6, +6 відповідно), на друге – “активні соціальні контакти” (у першокурсників – 2, третьокурсників – 1 та п'ятикурсників – 2, динаміка +3, +3, +4), і на третє – “саморозвиток” (у першокурсників – 3, третьокурсників – 3 та п'ятикурсників – 4, динаміка +1, +2, 0). Зазначені ціннісно-сміслові переорієнтації, крім очевидного навчально-формувального ефекту, пов'язано із закономірною зміною соціального статусу студентів у процесі дорослішання, адже багато старшокурсників починає працювати і навіть створює власну сім'ю та виховує дітей. Попри те, що вагомість таких ціннісних орієнтацій як “збереження власної індивідуальності” (-1, -2, -2) має невелике згасання для більшості студентів-економістів, усе ж середні значення їх рангових місць указують на прагнення до досягнення конкретних і відчутних результатів у різних сферах свого життєздійснення, до

реалізації своїх можливостей, пізнання та вдосконалення, а відтак і до збагачення досвіду толерантної соціальної взаємодії.

Таблиця 1 – Результати рангової значущості термінальних цінностей на початку і наприкінці навчального року в експериментальних групах студентів ТНЕУ (вибірка 45 осіб, вересень-травень 2009/2010 р.)

Шкали та параметри для порівняння		Середньорангові показники академічних груп (ранги)								
		1 курс			3 курс			5курс		
		До	Після	Різниця	До	Після	Різниця	До	Після	Різниця
Ціннісні орієнтації:	Престиж	7	6	+1	6	6	0	8	6	+2
	Матеріальне становище	2	8	-6	3	7	-4	2	8	-6
	Креативність	6	7	-1	7	8	-1	5	7	-2
	Активні соціальні контакти	5	2	+3	4	1	+3	6	2	+4
	Розвиток себе	4	3	+1	5	3	+2	4	4	0
	Досягнення	1	5	-4	1	5	-4	2	5	-3
	Духовне задоволення	8	1	+7	8	2	+6	7	1	+6
	Збереження власної індивідуальності	3	4	-1	2	4	-2	1	3	-2

Примітно і те, що суттєво нівелюються від 1 до 5 курсу особистісні досягнення (у підсумку рейтинг цього параметра у студентів першого, третього та п'ятого курсів є однаковим – 5 місце, а його динаміка після психоформувальних впливів виразно від'ємною – -4, -4, -3) і матеріальне становище (рейтинги 8, 7, 8 та аналогічна динаміка – -6, -4, -6). Очевидно, що персоніфікована значущість різних вартостей, у тому числі і психотолерантного змісту, в індивідуальній ієрархії окремого студента зумовлена цілим набором його психологічних особливостей та особистісних характеристик, адже на формування ціннісно-сислової сфери впливає сукупність як зовнішніх, соціально-психологічних чинників, так і внутрішніх, суто індивідуально-психологічних, чинників та передумов.

Вищезазначене деталізує та повно підтверджує зведена порівняльна таблиця зміни рангових оцінок, поданих у відсотках, після впровадження системи експериментальних умов (таблиця 2). Вочевидь найбільша позитивна

зміна показників зафіксована за шкалою “духовне задоволення” (сумарне зростання становить 87,94 %).

Таблиця 2 – Результати співвідношення високих рангових оцінок, одержаних студентами експериментальних груп ТНЕУ за методикою ОТеЦ І. Сєніна, (загальна вибірка студентів 45 осіб, вересень-травень 2009/10 роки, у %)

Шкали та параметри для порівняння	Академічні курси						Змінні показники			
	1 курс		Різниця показників	3 курс		Різниця показників	5 курс		Різниця показників	Сумарне зростання показників
	До	Після		До	Після		До	Після		
Престиж	39,01	43,20	4,19	45,10	41,12	-3,98	41,24	49,05	8,81	9,02
Матеріальне становище	64,62	41,83	-22,79	68,73	38,46	-30,27	77,42	31,69	-45,73	-98,79
Креативність	45,35	42,84	-2,51	40,25	33,62	-6,63	53,10	34,18	-18,92	-28,06
Активні соціальні контакти	51,10	72,17	21,07	58,40	79,53	21,13	52,23	80,01	27,78	69,98
Саморозвиток	53,54	60,91	7,37	48,62	65,80	17,18	65,08	77,30	12,22	36,77
Досягнення	74,11	50,32	-23,59	81,66	54,94	-26,72	78,52	58,14	-20,28	-70,59
Духовне задоволення	37,20	56,52	19,32	37,25	69,83	32,58	45,38	81,42	36,04	87,94
Збереження власної індивідуальності	69,04	66,34	-2,70	70,20	66,91	-3,29	78,85	78,93	0,08	-5,91

Так, у першокурсників цей показник дорівнює 19,32 %, третьокурсників – 32,58 % і п’ятикурсників – 36,04 %. Цей факт засвідчує прагнення студентів, які пройшли комплекс формувальних впливів, до отримання морального задоволення в усіх сферах свого життя, глибокого порозуміння та духовної близькості у повсякденному і професійному оточенні, а також усвідомлення особистісної вагомості психодуховних форм гуманістичного та толерантнісного змісту. Водночас це вказує на суттєве екзистенційне розширення внутрішнього поля повноти їх актуальної життєдіяльності. На друге місце вийшла позитивна динаміка за шкалою “активні соціальні контакти” (зростання у першокурсників становить – 21,07 %, третьокурсників – 21,13 % і п’ятикурсників – 27,78 %, сумарна оцінка 69,98 %), що вказує на якісно нове поцінування студентами всіх аспектів людських взаємостосунків, передусім на можливість та здатність спілкуватися і продуктивно взаємодіяти в атмосфері довіри, взаємодопомоги, емпатійності та внутрішньої толерантності. Це вочевидь підтверджує одну з

гіпотез нашого дослідження: продуктивне особистісне спілкування – це завжди показник повноцінної толерантності ділової взаємодії між людьми [4].

Суттєве кількісне збільшення показників за шкалою “саморозвиток” (у першокурсників – 7,37 %, третьокурсників – 17,18 % і п’ятикурсників – 12,22 %, сумарна оцінка – 36,77 %) є закономірним, зважаючи на значний обсяг ігрових та тренінгових заходів і форм особистісного зростання студентів упродовж дев’яти місяців формувального експерименту. Отож маємо підвищення зацікавленості студентів в об’єктивній інформації про особливості свого характеру, структуру здібностей та організацію інших характеристик особистості, що безпосередньо засвідчує зростання прагнення до самовдосконалення, переконання у необмеженості власних можливостей, а, головне, до їх повної реалізації в усіх сферах суспільного повсякдення.

Незначне зростання вагомості для студентів-економістів такої цінності як “престиж” (у першокурсників – 4,19 %, третьокурсників – -3,98 % і п’ятикурсників – 8,81 %, сумарна оцінка – 9,02 %) вказує на те, що для них набули більшої особистісної важливості визнання, повага, адекватне прийняття їх оточуючими, а тому вони готові прислухатися до думок інших про себе та рефлексувати значущість різних аспектів свого життя – освітній рівень, професійний і громадський статус.

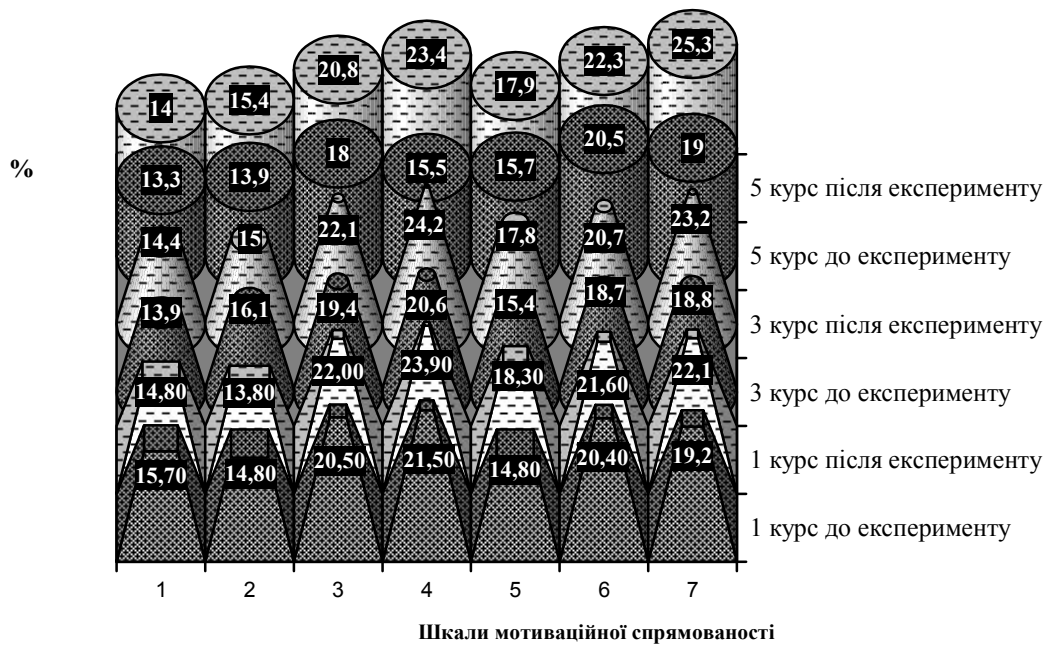
Слід відмітити також несуттєву зміну показників у бік спадання за шкалою “збереження власної індивідуальності” (у першокурсників – -2,70 %, третьокурсників – -3,29 % та п’ятикурсників – -0,08 %, сумарна оцінка – -5,91 %). Це підтверджує факт посиленого прагнення студентської молоді до незалежності, її бажання зберегти неповторність, своєрідність власної особистості, своїх поглядів і переконань, свого стилю життя та водночас небажання піддаватися впливу масових тенденцій, колективності. А це вказує на високу толерантність до себе, а через неї і до оточуючих.

Помітні зміни показників за шкалою “креативність” (у першокурсників – -2,51 %, третьокурсників – -6,63 % та п’ятикурсників – -18,92 %, сумарна оцінка – -28,06 %) фіксують наявність певного згасання у студентів-економістів

бажання розвивати свої творчі можливості, урізноманітнити всі сфери свого повсякдення. І це зрозуміло чому, адже професія економічного профілю накладає відповідний відбиток на організацію ділового життя майбутніх економістів. Тому закономірно, що від першого до п'ятого курсу в них зростає прагматичність економічної активності, котра із суто навчальної і пізнавально-ігрової все більше уреальнюється як ділова, спеціалізована, виробнича. До цього слід додати певну незмінність та навіть жорсткість вимог освітньо-економічного простору, в якому тривалий час перебувають і до якого постійно адаптуються студенти. Хоча зазначене має не всезагальний характер, оскільки приблизно третина випускників вищого економічного навчального закладу намагається уникати стереотипів, прагне змін та новизни у своїй діловій буденності.

Натомість показники за шкалами “матеріальне становище” і “досягнення” вочевидь показують тенденцію до суттєвого зниження (у першокурсників – -22,79 та -23,59 %, третьокурсників – -30,27 % і -26,72 % та п'ятикурсників – -45,73 % і -20,28 %, сумарна оцінка – -98,79 % та -70,59 % відповідно). Цей факт яскраво засвідчує те, що для студентів усіх експериментальних груп після тривалого психоформування впливу на їх свідомість і самосвідомість ці ціннісні уподобання отримали самооцінку нижче середнього. А це означає, що відтепер їхнє життєве благополуччя та матеріальний достаток попри всю важливість, все ж перебувають на периферії актуальних ковітальних потреб та інтересів.

Кількісне порівняння узагальнених результатів емпіричного дослідження мотиваційної спрямованості студентів трьох експериментальних груп як багатофакторного феномена, який одержаний за відомою методикою В. Мільмана (див. рисунок), надало змогу виявити як якісні зміни у психозмістовому наповненні семи параметричних шкал, так і тенденції у психологічних особливостях перебігу професійної толерантності майбутніх економістів.

1 – життєзабезпечення; 2 – комфорт; 3 – соціальний статус; 4 – спілкування; 5 – загальна активність; 6 – творча активність; 7 – соціальна корисність

Рисунок – Усереднені результати емпіричного дослідження мотиваційної спрямованості студентів-економістів експериментальних груп, одержані за “Методикою вимірювання мотивів і мотивації” В. Мільмана (м. Тернопіль, вибірка – 45 осіб, вересень-травень 2009/10 роки, у %):

Зокрема, з’ясувалося, що найбільш узагальнено-сумарний приріст формувального ефекту дали шкали “спілкування” (13,9 %, динаміка – 2,4 %, 3,6 % та 7,9 % у першо-, третьо- і п’ятикурсників відповідно) та “соціальна корисність” (13,6 %, динаміка 2,9 %, 4,4 % і 6,3 %). Це цілком підтверджує дієвість системи зrealізованих формувальних заходів, яка дійсно спричинила активізацію відповідних толерантно зорієнтованих взаємостосунків у сфері “викладачі– студенти” та повно актуалізувала в останніх позитивний потенціал особистісного зростання в його центральній ланці – толерантності до себе, оточуючих, матеріального світу.

Досить помітними виявилися зміни усереднених показників мотиваційної спрямованості студентів експериментальних груп після дев’ятимісячної формувально-психологічної роботи з ними і за іншими трьома шкалами: “загальна активність” (8,1 %, динаміка – 3,5 %, 2,4 % та 2,2 %), “соціальний статус” (7,0 %, динаміка – 1,5 %, 2,7 %, 2,8 %), “творча активність” (5,0 %, динаміка – 1,2 %, 2,0 %, 1,8 %). Це означає, що спеціалізований особистісний

тренінг, навчально-рольові ігри і кредитно-модульна система спричинили розширення діяльно-вчинкового поля психодуховної самореалізації переважної більшості учасників експерименту.

Водночас несуттєві зрушення стосуються двох шкал – “життєзабезпечення” (усього на 0,3 %) та “комфорт” (на -0,6 %), що відповідає не лише нашим гіпотетичним очікуванням, а й аргументованим рефлексивним оцінкам самих студентів експериментальних груп.

Висновки. Отже, використання зазначених вище формуально-психологічних впливів для розвитку професійної толерантності сприяли позитивній зміні та якісному збагаченню ціннісно-сміслової сфери студентів-економістів, а відтак забезпечили формування цілісної внутрішньої картини психологічних особливостей їх мотиваційно-ціннісного компонента.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є: обґрунтування способів і прийомів психоформуального впливу на стан толерантності учнів середніх загальноосвітніх шкіл; розробка у системі підготовки спеціалістів економічного профілю заходів, важливих для формування толерантності як складової їхньої професійної компетентності; удосконалення програми психолого-діагностичного дослідження толерантності спеціалістів різного фаху; з'ясування гендерних особливостей толерантної та інтолерантної поведінки.

Список використаної літератури

1. Шаюк, О. Я. Мотиваційно-ціннісний компонент толерантності особистості / О. Я. Шаюк // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 11. – С. 932–944.
2. Шаюк, О. Я. Особливості психологічної структури толерантності майбутніх економістів / О. Я. Шаюк // Психологія і суспільство / голов. ред. А. Фурман. – 2011. – № 3. – С. 28–65.

3. Шаюк, О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Ольга Ярославівна Шаюк. – Хмельницький, 2012. – 215 с.

4. Шаюк, О. Я. Толерантність як сутнісна характеристика професійного спілкування / О. Я. Шаюк // Психологія і суспільство / голов. ред. А. Фурман. – 2010. – № 2. – С. 169–178.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Фурман А. В.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2013.

Шаюк О. Я. Особенности формирования мотивационно-ценностного компонента толерантности в будущих экономистов

В статье отслеживается эффективность формирующего влияния экспериментальных условий на покомпонентное становление профессиональной толерантности как интегральной личностной черты будущих экономистов, а также подтверждается результативность последней во время практической реализации. Доказано, что указанные формирующе-психологические влияния способствуют позитивному изменению и качественному обогащению ценностно-смысловой сферы студентов-экономистов, а потому оптимизируют формирование их мотивационно-ценностного компонента толерантности.

Ключевые слова: личность, ценность, мотив, потребность, толерантность, самоактуализация, принятие, самопринятие, самоидентификация.

Shaiuk O. Y. Peculiarities of formation of motivational and value tolerance component of future economists

The article reveals the efficiency of the formation influence of experimental conditions on component development of professional tolerance as an integral part of personality feature of future economists. Also it has been proved that the suggested system is efficient in the educational environment. It is also shown that these forming and psychological effects contribute to change and enrich the quality value-sense sphere of students-economists and thus optimize the formation of their motivational and value tolerance component.

Key words: personality, value, motive, necessity, tolerance, self-actualization, perception, self-perception, self-identification.